

פ ר ק ה

ענייני ברית מילה

1. שתי כוסות של ברית מילה

במנהגי ישראל ח"ד עמ' 13 הערה 29 הזכרתי שישנן כוסות כפולים שעליהן כתוב "כוס של מציצה", "כוס של ברכה", או בראשי תיבות כ.ש.מ., כ.ש.ב. והן, כמובן, כוסות של מילה. ענין זה נזכר במנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, מהדורת רב"ש המבורגר ור"י זימר, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' סט:

ושני גביעי כסף שבו יין לברכה ולמציצה, מחזיק מי שקנה צרכי מילה בשמחת תורה לכל השנה כולה. ושני גביעים המה מוכנים לכל מילה מאת קופת גומלי חסדים התנדבו לכך, וכו'.¹

ולהלן עמ' עב כתוב: ותכף מתחיל המוהל ומברך "בורא פרי הגפן" על הכוס השני, לאפוקי כוס של מציצה. ובהגהות שם של ר' יוזפא שמש עצמו גוסף: שלא שתה ממנו בשעת מציצה ולא הקיא בתוכו עם מציצה. וראה מש"כ העורך שם, הערה 93, ש"נהגו המוהלים באשכנז ליטול מעט יין בפיהם קודם המציצה מכוס המיוחדת לכך... למצוץ הדם ואחר כך לפלוט אותו לתוך כוס המציצה". ראה המקורות המצוינים שם. והשוה במנהגות וורמייזא, לרי"ל קירכום, מהדורת רי"מ פלס, ירושלים תשמ"ד, עמ' פד-פה, ש"אחר כך שופכין המציצה-יין לפני ארון הקדש". ובדומה לכך במנהגים בק"ק וורמיישא שם עמ' עב: שופכין כוס של מציצה על המעלות שלפני ארון הקודש, והיין הנשאר הוא לשמש. והשוה בספר המהרי"ל, מהדורת רש"י שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' תפב, וז"ל:

אמר מהר"י סג"ל: נוהגין באושטרייך לזרוק מפיו גם המציצה בחול כמו הערלה. מה שאין כן בריינוס ששם מחזיר המציצה עם פיו אל

1. וראה הערותיו של העורך שם הערה 66, והשוה שם עמ' סה.

היין שנטל ממנו למצוץ. רק הערלה בלבד משליחין תוך חול. ונוהגין לשפוך כוס יין המציצה תחת ארון הקודש בבית הכנסת.² ונראה שטעם השפיכה לפני (או תחת) ארון הקודש הוא על פי מה דאיתא בספרים ש"מילה" ראשי תיבות מ'לאך י'ושב ל'פני ה'ארון, או ע"פ מה שמצאנו בשו"ת הרשב"א (ח"ז סי' תקלו): מה שנהגו למול בבית הכנסת, משום דכתיב "ויכרתו [שניהם] ברית לפני ה'" (שמואל-א כג יח), דאין ברית אלא מילה (ראה אוצר הברית ח"ב, עמ' רע). ובאמת בתמונתו של בודנשץ [תמונה מס' 7] המילה מתקיימת מול ארון הקודש.³

ועל פי זה נבין את האיור בסידור מנפולי מסוף המאה הט"ו, Carré Art, Biblothèque Municipale, Nimes, Ms.13, fol. 181v. שם רואים אנו בצד שמאל את טקס המילה, ובצד ימין עומד המוהל עם שתי כוסות בשתי ידיו. אחת נראית מלאה יותר ביין והשניה פחות מלאה, וכנראה שהיא הכוס של מציצה [ראה תמונה מס' 2]. ואשר לצורתן של כוסות אלה ראה מש"כ במנהגי ישראל ח"ד עמ' צה. ושם היתה כאן גם מגמה להשוות את כוס — כוסות של מילה וכוס — כוסות של נישואים.⁵

אף בספר המנהגים, אמסטרדם תכ"ב (1662), מחזיק אבי הבן(?) מה

2. וראה הערה 3 שם. ועוד הוזה כללי המילה לר"י הגוזר, מהדורת ר"י גלאסבערג, ברלין תרנ"ב, עמ' 21. ובענין מילת תינוק על עפר או על מים, ראה מש"כ במנהגי ישראל ח"ב, עמ' צ-צד. עוד ראה מה שהביא ר"ד ויסברג, בספרו אוצר הברית ח"ב, ירושלים תשנ"א, עמ' רצו-רצז.

3. ידידי הטוב, ד"ר שלום צבר, מעיר לי כי המילה באשכנז בתקופה הנדונה אכן נעשתה בתוך בית הכנסת. הראיה לכך מתמונות רבות, מלבד בודנשץ, כגון כתב ידו של אהרן בנימין זאב מגיטיש (Jevico או Gewitsch), שנעשית בוניה בשנת 1728, "דיני תפילות השייכים לברית מילה" (אוסף המוזיאון היהודי בפראג כ"י 243), ושם בעמוד רואים שהמילה אכן היא מול הארון. ראה בספר The Precious Legacy, בעריכת David Altshuler, ניו יורק 1983, עמ' 197. [ראה תמונה מס' 1].

4. מובא בספר Jews and Medicine: Religion, Culture, Science, בעריכת Natalie Berger, תל-אביב 1995, עמ' 17, וכן בספרם של Thérèse & Mendel Metzger, Jewish Life in the Middle Ages, ניו-יורק 1982, עמ' 222 תמונה מס' 333. הוזה שם עמ' 220 תיאור לתמונה מס' 333, ועוד שם עמ' 226. העיר לי ד"ר שלום צבר בטובו, כי כ"י זה מנאפולי, איזור ספרדי, וע"כ השאלה היא האם גם בספרד נהגו בכוס הכפולה, וא"כ פיקארס ודה-הוכה אינם מאששים את המנהג האשכנזי, אלא מלמדים על נוהג זה אצל הפורטוגזים שבאמשטרדם. כמו כן מעיר הוא לי כי אינו בטוח שהדמות עם שתי הכוסות היא באמת המוהל, בשל הלבוש השונה מזה של המוהל שבצד ימין.

5. וראה המקורות שהובאו בספר עדות לישראל, לר"י ורדיגר, מהדורה שניה, בני ברק

שנראה כשתי כוסות בידיו [תמונה מס' 2]. וקרוב לו — אלא שהוא ב"רברס" — בספר ברכת המזון שנדפס בוילהרמסדארף תמ"ז (1667)⁶. כמו כן, כאשר אנו מסתכלים יפה בתמונתו של רומיין דה הוך, משנת 1665 [תמונה מס' 5], רואים אנו איש אחד העומד מאחורי הסנדק⁷ המחזיק כוס בידו, וקצת יותר שמאלה בתמונה יש עוד אחד המחזיק כוס נוספת בידו. אותה תופעה ישנה גם בתמונתו של פיקארט, משנת 1721 [תמונה מס' 6], דהיינו שני אנשים משני עברי ה"כסא של אליהו" המחזיקים כוסות בידם⁸.

2. י"ב נרות ונר גדול בברית מילה

עוד נעיר על מה שמצינו במנהגים דק"ק וורמיישא, שם עמ' סד-סה, וז"ל:

אבי הילד לובש בגדי יום טוב, ומביא עמו לבית הכנסת הנר של שיעור הגדול, שקורין יוד"ש קערי"ץ,⁹ וי"ב נרות של שיעור הקטנים ... וכו'.⁹

וכן הוא אצל הרי"ל קירכום, עמ' פב, המוסיף כי י"ב הנרות הם כנגד י"ב

תשכ"ה, עמ' קכו-קכז.

6. מהדורת מ' חובב, ירושלים תשמ"א, עמ' 64. ועל בסיס אותו דגם גם התמונה שבספר המנהגים של פרנקפורט תס"ח (1708) [תמונה מס' 4]. שונה הוא לחלוטין האזור מנהגים, ונציה שסא (1601), גם בסגנונו וגם בקומפוזיציה שלו, ואין בו כוס יין בכלל. *6. תמונה זו של פיקארט שימשה גם דגם לעיטורי קופסאות של ציוד המוהל, כגון זו שבקטלוג המכירה הפומבית של Christies, אמסטרדם June 20, 1990, עמ' 118, מס' 261 (אולי מארה"ב מן המאה העשרים).

7. על המונחים סנדק וקוטר בשימושים שונים, ראה מש"כ H. Pollack, בספרו Jewish Folkways in Germanic Lands (1806-1648), קיימברידג' מס' 1971, עמ' 23-24, ובכללי המילה, חלק המילואים עמ' 236-241.

8. judische kerze, נר המילה. יודשען בידיש מערבית משמעה "ליהד", למול. ראה שם עמ' סא הערה 2. והשוה פנקס קהילת שנייטאך, מהדורת מ' הילדסהיימר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 363, ובמנהגי ק"ק פיורדא, פיורדא תקכ"ז, סי' ט. וראה מש"כ על כך פולק שם: 18-19, 213 הערות 28-32. הוא טוען שמנהג היוד"ש קערץ הצטמצם לדרום גרמניה לאיזור בין בקעת הריינוס וסביבת פיורדא, ומציין לדברי M.L. Bamberger ב-JJV א, 1923, עמ' 327 סעיף 6 הערה 3, (במאמרו: Aus meiner Minhagim sammelmappe).

9. והמשך הדברים: גם קנקן ובתוכו יין למציצה (ראה לעיל). היוד"ש קערץ משיב על העמוד נגד פני החזן ומדליק מיד. וכך מניחה לדלוק עד אחר שליש המילה (ראה להלן), ואז מכבה אותה, ומניחה על מקומה בבית הכנסת. ומדליקין אותה בעת התפילה עם שאר נרות התפילה שחרית וערבית, עד שנשרפה עד גמירה. וכן שני

שבטים¹⁰. ומצינו כמנהג הזה בקהילת פיורדא, כי כך איתא בספר מנהגים דקהילתנו יצ"ו בפיורדא, מאת ר' ישראל ור' קאפיל גומפיל, פיורדא תקכ"ז, סי' ט:

שלשה ימים קודם המילה מכריז השמש ברחובות העיר (צור יודש קערץ), והנשים הקרובות מתאספין לבית היולדות ועושות נר של שעה שידליק עד יום השלישי למילה. וגם י"ב נרות מקולעים הנקראים (שבטים).

ומקורו במהרי"ל, שם עמ' תפג:

מעשה במגנצא שאירע תאומים למול, וצוה מהר"י סג"ל לעשות לכל אחד כדינו לתקן נרות כפלים שנוהגים להדליק נרות קטנים י"ב כנגד י"ב שבטים (ראה לעיל הערה 9), ונר תמיד להדליק ג' ימים (ראה להלן), ועשו כ"ד קטנים ושני גדולים.

והנה בתמונת הברית מילה שבבודנשץ, ארלנגן 1748, ח"ד מול עמ' 68 [תמונה מס' 7], רואים אנו ברית מילה המתקיימת בבית הכנסת¹¹ בפני מנין¹² וסביב העוסקים ישירות במלאכת הברית רואים אנו שלשה אנשים שכל אחד מהם מחזיק ארבע נרות, שנים בכל יד. הרי לנו י"ב "נרות

כסאות של המילה כך עומדין על מקום הכנתם, עד אחר שליש המילה (ראה להלן), ואחר כך מעמידין על מקומן שרגילין לעמוד בבית הכנסת כל השנה. וי"ב נרות קטנים, מי שיש לו הדלקה נוטלם ומדליקם קודם "ברכו", ומעמידין ד' על המנורה שבצד ימין של העמוד, וד' מהן על המנורה שבצד שמאל העמוד, והן הן המנורות שמשימין עליהן כל השנה היא"ר ציי"ט קערציין, ועוד ד' משימין על המנורות שבארבע כנפות המגדל.

ובהערה 21 שם העיר המהדיר ש"בהרבה קהלות שמרו על כסאות המילה בתוך בית הכנסת, ואף השתמשו בהם לישיבה". וראה מה שציין שם, ובכללי המילה, חלק המילואים עמ' 231. וראה להלן. אמנם בבודנשץ [תמונה מס' 7] יש רק כסא אחד. וראה להלן הערה 14.

10. עיין שם בהגהות אות ד. על מספר הנרות ראה עוד בעדות לישראל עמ' קלט, ושם גם דיון על מקור המנהג. וכן בכללי המילה, חלק המילואים סי' ח, עמ' 230-231. וע"ע ב-Pollack שם, ובמהרי"ל שם עמ' תפג הערה 1, ובאוצר הברית ח"א, עמ' קמ-קמא, הערה י. ד"ר שלום צבר מעיר לי שגם בעדות המזרח וכן הספרדים בני הישוב הישן בירושלים היו נוהגים במנורות בעלות נרות רבים, אף כי המספר לא היה קבוע. נוהג זה מקובל אף אצל יוצאי סוריה שבמקסיקו.

11. בית הכנסת שבבודנשץ מבוסס, כפי הנראה, על בית הכנסת שבפיורדא. ראה מש"כ במנהגי ישראל ח"ד, עמ' צח הערה 32, והתמונות שבעמ' קכז-קכח (וגם עמ' קו). והשוה לעיל, סוף הערה 8, שמנהג היוד"ש קערץ הוא מאותו איזור.

12. השוה מהרי"ל שם עמ' תעו: ממנהגי מהרא"ק (סי' קמז הגה ר', מהדורת ר"י דיסין,

קטנים¹³. ובידי אדם אחד נר גדול הרבה יותר, הוא הנר לג' ימים. הוי אומר שתחריט זה מתאים בדיוק נמרץ למנהגי המהרי"ל וקהילת וורמייזא¹⁴.

3. שליש המילה

ענינו של הנר הגדול הדולק ג' ימים מתברר מתוך השוואה עם מנהגים דק"ק וורמייזא, סי' רמג, ח"ב עמ' עט:

ירושלים תשל"ח, עמ' קלה): מנהג פשוט שמהדרין אחר מנין עשרה לברית וכו'. וראה באור זרוע ח"ב קז. וכן הוא בטור סי' רסה בשם רב צמח גאון, ובשו"ע רסה ו. ולטעם המנהג ראה שם עמ' תעז בהג"ה, שהוא ע"פ הפרקי דר' אליעזר פרק יט. ראה הערות המהדיר במהרי"ל שם, ובאוצר הברית, ח"ב, עמ' רעא-רעב. וכן הוא בקירכנר עמ' 157.

13. גם בספרו של קירכנר, Judisches Ceremonial, נירנברג 1724, עמ' 157, נאמר שלוקחים שנים עשר נרות שעוה כנגד י"ב שבטים, אף כי בתמונה [מס' 8] נראה כאילו עומד שם איש אחד, ובידו מעין מנורה בעלת שבעה נרות. אבל נראה כי אין תמונה זו מדויקת בפרטיה, שהרי שם רואים אנו גם מנורה גדולה בעלת שבעה קנים(?). וראה על כך להלן פרק יז. בית הכנסת שבספרו של קירכנר הוא בית הכנסת שבפיורדא. ראה לעיל הערה 12. בתמונה שבספרו של לויסדן, Philologus Hebraeo-Mixtus, אוטרכט 1682, ליד עמ' 354, לא מופיעים שום נרות [תמונה מס' 9].

14. גם המתרחש במרכז התחריט, הגשת ה-windel, bund, חיתול הברית, מובא בפירוט במנהגים דק"ק וורמייזא שם, עמ' 60, קנז-קנז והערות 4-8, ואכמ"ל. אגב בתמונתו של בודנשץ יש רק כוס אחת. עוד נוסיף כי בתמונת הלידה, שם מול עמ' 60 [תמונה מס' 10] רואים ספר תורה על השלחן, (השוה שם ח"ב מול עמ' 32 [תמונה מס' 11]), כפי הנראה כסגולה לאשה המקשה ללדת. גם בספרו של קירכנר מוצאים בתמונת הלידה ספר תורה בחדרה של היולדת [תמונה מס' 12]. נוהג זה מוזכר בין הפוסקים. ראה לדוגמה בספר באר שבע לר' יששכר בער איילינבורג, בחידושו לסנהדרין פרק חלק, דף קא ד"ה א"א יוחנן... שכתב: ומכאן נראה לי ללמוד סעד וסמך למה שנוהגין העולם להניח ספר תורה על האשה המקשה לילד או לקרות עליה פסוקים, משום שיש בה סכנת נפשות הרבה... וכו' (וראה ביו"ד קעט ט, ובפתחי תשובה שם). אמנם ראה בשו"ת טוב טעם ודעת תליתאי, ח"ב סי' מז, שהסתייג מזה. וראה בספרו של הערה 1, ושם עמ' 169. סימני השמירה "סנוי סנסנוי סנגנול" (צ"ל: סמנגלף) שבקירכנר [תמונה מס' 12] "וחוץ לילית אדם וחיה" שאצל בודנשץ [תמונה מס' 10] ידועים הם עד למאד. ראה טרכטנברג שם עמ' 169. עיין מש"כ גר בן-עמי צרפתי, לשוננו לעם, מחזור מז חוברת תג, תשנ"ו. עמ' 124-125. ודבריו מאלפים וראה על הפורמולה "סנוי" וכו' במאמרו המרתק, אבל המפוקפק, של M. Gaster, ב-Studies and Texts, (מהדורת צילום ניו יורק 1971), עמ' 1005-1038. כמו כן יש לשים לב לחרב התלויה מאחורי מיטתה של היולדת, בקירכנר שם, עליו כתבתי במנהגי ישראל ח"ג עמ' קלב-קלג.

מנהג שלישי המילה (יום שלישי אחר המילה). שחרית אחר יציאתם מבית הכנסת, הנשים באות, ומרחיצין לילד, והרבנית בראשם. ועושה בעל הברית סעודה אחר חצות, והיא קוראת: שלישי המילה. ובכללי המילה לר"י גוזר (המאה הי"ג) עמ' 60 איתא:

והקתדראות¹⁵ מונחים ועומדים בבית הכנסת ערוכים בחדר כל ג' ימים. ומפני מה עשו תיקון זה? כדי שיראו אותו הציבור תמיד ויבקשו רחמים על הנער ועל אמו¹⁶. ולמה ג' ימים? לפי שהנער חלוש ג' ימים, שנאמר, "ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים וגו'" (בראשית לד כה)... וכו'¹⁷.

גם המטה משה, ח"ז פ"ד סעי' ז, מהדורת רמ"ח קנאבלאוויטש, לונדון תשי"ח, עמ' שפב, כתב:

ונוהגין להניח הכסא¹⁸ הזה שלשה ימים אחר המילה, וכן יסד הפייטן

עוד ראוי לחקור את צורות הכסא-כסאות (כסא-כפול) של אליהו מתוך המקורות והאיורים, ופרטים כגון הכסא הקטן מתחת רגליו של הסנדק (כללי המילה, חלק המילואים עמ' 228, והשוה התמונה המובאת בספרם של Thérèse, & Mendel Metzger עמ' 226 מס' 340, Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Ms A, folio 40r, 383, אשכנז חציה הראשון של המאה הט"ו, [תמונה מס' 13], וכן הכסא המובא בספרם של Jewish Life in Art and Tradition, Y.L. Bialer & E. Fink, מהדורה שניה, ירושלים 1980, עמ' 75, והשוה גם מנהגים דק"ק וורמיישא שם עמ' סד הערה 6 (וראה להלן), וכן דרך החזקתו של הסנדק את התינוק, וכריעת המוהל על הברכיים או על ברך אחת בשעת המילה (מצגר שם ועמ' 222 מס' 332), אף כי נראה זה נגד דעת העיטור (הלכות מילה סי' ד) שכתב: ...לפי שאינו יכול לימול יפה מיושב כמו מעומד, וכן דעת עוד ראשונים (ראה אוצר הברית ח"ב, עמ' רפה) וכו', ועוד חזון למועד. עתה העירני הרה"ג רש"ז פרידמאן, מלעיקועוד נ. דז., שכאשר מכניסים את הילד לראשונה ללמוד אותיות, יש שמדליקים נר עם י"ג פתילות, נר שהדליקו בברית מילה, וגם מניחים אותו להדליקו כשיוליכו אותו לחופה. מנהג זה לא הכרתי וטרם חקרתי. ובודאי מקורו במנהג אשכנז המתואר לעיל, בצירוף לכלל "הואיל ואיתעביד ביה חדא מצוה יתעביד ביה מצוה אחרת", שדנתי בו ארוכות במנהגי ישראל ח"ב עמ' קצ"ג ואילך.

15. נהגו להשתמש בשני כסאות, ויש מקומות שהשתמשו בכסא אחד (ראה להלן מה שהבאנו מן המטה משה, ולעיל הערה 14). שני כסאות הוזכרו אף בספרו של Hermann Wallich, Die Mayerische Synagoga in Greiffswalde, שיצא לאור ב-Greiffswalde בשנת 1690. עמ' 3, (מובא במאמרו של J. Kalier, ב-JAR, נו, 1965/6, עמ' 55).

16. השוה מש"כ במנהגי ישראל ח"א, עמ' סד-סה.

17. ראה גם פולק שם, עמ' 216-225. הערה 60.

18. השוה לעיל הערה 15.

בשלמונית¹⁹ למילה: יען קנה גלעדי בקנאתיך,²⁰ ושנית על עזבו תורתך כסא לעדות מוכן לעתיד ערוכים הכסאות²¹ שלשה ימים. רחיצת התינוק הנימול ביום השלישי נזכר כבר במשניות שבמסכת שבת. בפרק יט משנה ג' נאמר:

ר' אלעזר בן עזריה אומר: מרחיצין את הקטן ביום השלישי שחל להיות בשבת, שנאמר, "ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים".
ושם ט ג:

מניין שמרחיצין את המילה ביום השלישי שחל להיות בשבת שנאמר, "ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים וגו'"²². ובהנהגת המהרש"ל, מהדורת י' רפאל, ירושלים תשכ"א, סי' ג, עמ' כט, אנו קוראים:

מורי מוהר"ש אמר שיותר גדול הוא סעודה של מצוה של שלישי למילה מיום המילה עצמה²³. שהרי שלישי למילה נאמר בה סעודה

19. "שלמונית" הוא פיוט, סליחה, לפי הדגם שקבע ר' שלמה הכבלי. פיוט זה נאמר בברית מילה שחל להיות ביום שאומרים סליחות, אולי עשרת ימי תשובה, והוא מתחיל "אל תפר בריתך אתנו", והוא מאת הראב"ה, ר' אליעזר בר' יואל הלוי (1140-1225 לערך). ראה א' אפטוביצר, מבוא לספר הראב"ה, ירושלים תפרי"ח, עמ' 134-135, דאודיזון, אוצר השירה והפיוט ח"א, עמ' 193 סי' 4202. וראה הערותיו של אפטוביצר שם עמ' 138 מס' 45, 46, שציין לכללי המילה לר"י הגוזר עמ' 59, 61. על שלשת הימים מביא ר"י הגוזר את הפסוק שבהושע ו ב, "יחינו מיומים ביום השלישי יקימו וגחיה לפניו", ועל כך הוא כותב, "מכאן שמעמידים הקתדראות ערוכים שלשה ימים, כדי שיבקשו עליהם רחמים". מנהג זה נמצא כבר מוקדם יותר בפיוט של הראב"ן, יוצר למילה בשבת, המתחיל "אפוני אימיו כטל חיים לטללה", שהיו נוהגים לומר במנהג בוהמיה. שם נאמר (ע"פ קונטרס של מנהג ק"ק פוזנן ובקצת אגפי, דיהרנפורט תקנ"ו, ז ע"א): אכן בכן עושין שתי כסאות, לו לבעל הברית לישב ולראות, לפני העדות למשמרת לאות, לרפאות שלשה כסא מתוקן לכן, רמז ביום השלישי להקימכם ולהחיתכם, בהנה אנכי שולח לכם, וכו'. (ראה דאודיזון שם עמ' 324-323, סי' 7144). כאן, א"כ, ברור שהרפואה באה ביום השלישי (תודותי ניתנות לידידי פרופ' יונה פרנקל שבירר לי את עניינם של פיוטים אלה).

20. ראה מלכים-א יט ט-י.

21. ראה לעיל הערות 15, 18.

22. ראה בענין הגירסאות "מילה" "קטן", במבוא לנוסח המשנה, מאת מהרי"ן אפשטיין, ירושלים תש"ח, עמ' 54-55, 650, ובפירוש למשנה מסכת שבת, מאת אברהם גולדברג, ירושלים תשל"ו, עמ' 185, 332. ד"ר שלום צבר מעיר לי שבאי-אלו עדות המזרח המנהג הוא שהמוהל בא לבקר את התינוק במיוחד ביום השלישי, בהסתמך על הפסוק הנ"ל, ומחליף את תחבושת הברית ושם משחה מיוחדת לעצירת הדם.

23. השוה יו"ד רסה יב. עוד העיר לי ידידי, מר נפתלי שטרן, שבספרו של C.A. Schwab,

להדיא גבי אברהם,²⁴ ויום המילה עצמה נדרש גבי יצחק רק הגמל,²⁵ וכן שמע מחמיו, ר' קלונימוס.

והנה משמע מתוך המקורות הללו שסעודה זו באה כסעודת הודייה על כי יצא הרך הנימול מכלל סכנה. גם העובדה ש"הנר הגדול", ה"יוד"ש קער"ץ, צריך לדלוק רק שלשה ימים, מלמדת לכאורה שרק ג' ימים הם ימי הסכנה, ומאחר שמקצת היום ככולו, אחרי חצות כבר הגיעה שעת ההודייה. ואילו מן המשניות שבשבת שהובאו לעיל משתמע שעדיין הוא בסכנה. גדולה מזו, האבן עזרא לבראשית לד כה כותב: "ביום השלישי" (שם) — שלישי לעולם קשה שהוא חצי המרובע (וראה פירושי האבן עזרא). וכן הוא בפרקי דר' אליעזר פרק כט, מהדורת רד"ל, סד ע"א-ע"ב: רבי חנינא בן דוסא אומר: כל הנמולים ביום השלישי כאב הוא להם, שנאמר, "ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים"²⁶.

ואולם מצאנו בפירוש הטור לבראשית לד כה שכתב:
"בהיותם כואבים", פירש רש"י שכל המכה כואבת יותר ביום השלישי. ובפרק ר' אליעזר דמילה לא משמע כן, דקאמר, "מרחיצין את הקטן אף ביום השלישי שחל להיות בשבת. וכל שכן בראשון"²⁷.
וכמו כן בספר מנחה בלולה, לר' אברהם מנחם בר' יעקב רפאפורט, וינה שנ"ד, שכתב:

...או אומר "בהיותם כואבים", שכאב להם ונתחרטו על המילה²⁸.
וזה נכון, שהרי ארוז"ל בפ' ר"א דמילה, "מרחיצין את הקטן אף ביום

Diplomatische Geschichte der Juden Mainz und dessen Unsegen... וייסבאדן

1969, עמ' 339. מסופר שהתירו לנשים לשחק בבית היולדת רק כעבור עשרה ימים מיום הלידה, דהיינו בשלישי למילה. עוד העיר לי כי בספר נוהג בחכמה, לר"י בן נאיים, מהדורת ר"מ עמאר, בני ברק תשמ"ז, עמ' קטו-קטז, מובא מנהג הנחת הכסא בבית הנימול שלשה ימים אחר המילה גם כמנהג תוניס. וכן לגבי הסעודה ביום השלישי. ומביא שם שמנהג זה יסודו מדברי הקליר הקדוש, עיי"ש.
24. לא נאמר "בהדיא". ראה בראשית יח יא, ובבבא מציעא פו ע"ב דרשו: אותו היום יום שלישי של מילה של אברהם היה.

25. ראה בראשית כא ח, והשוה פרקי דר' אליעזר פרק כט.
26. דברים אלה הובאו במלאכת שלמה שבת פ"ט מ"ג. וראה בתורה שלמה ח"ה, עמ' 1328 אות נא. וראה ברד"ל שם אות יב, שכתב שכן שיטת הרמב"ם, ה' מילה פ"ב ה"ח, והר"ן פרק ר' אלעזר דמילה, שטבען של חוליים הוא להתחזק בשלישי.
27. הובא בתורה שלמה שם, עמ' 1328 אות נ, שתמה, דליתא כן לפנינו לא ברש"י ולא בגמרא וצ"ע.

28. השוה בתורה שלמה שם אות נב.

השלישי שחל להיות בשבת", שהמכה קלה עליו וקרובה לרפואה²⁹.
 אכן, זו היא דעת המאירי (שבת קלג ע"א, מהדורת רי"ש לנגה, ירושלים
 תשכ"ט, עמ' 525), שכתב:³⁰
 ור' אלעזר בן עזריה חולק לומר שאף בשלישי סכנה הוא ומרחיצין,
 וכן הלכה, וכל שכן בשני. שלא נאמר "ביום השלישי בהיותם
 כואבים" אלא שעדיין היו כואבים, ואילו היו מאחרין היו מתרפאין.
 וכן דעת ריטב"א, לשבת קלד ע"ב (מהדורת ר"מ גולדשטיין, ירושלים
 תש"ן, עמ' תתעח), "והאי דנקט ביום הג', אף ביום הג' קאמר, דודאי שני
 ימים ראשונים יותר מסוכן הוא"³¹. ובזה הולך הוא אחרי רבו הרשב"א
 (לשבת שם)³². נראה, א"כ, כי לפי מסורת זו סברו שיום השלישי הוא סוף
 תקופת הסכנה, ועל כן ראוי הוא לעשות בו סעודת הודיה, "שליש המילה".

29. גם זה מובא בתורה שלמה שם אות נ.

30. כפי שהעיר הרד"ל שם.

31. והמהדיר שם הערה 31 כתב: וכ"כ הרמב"ן (בשם י"א), הרשב"א..., שיטה לר"ן והר"ן
 בנדרים (לא ע"ב ד"ה דכתיב), וכ"מ דעת רש"י לעיל פו ע"א ד"ה מנין... וכו'. וראה
 המשך דברי הריטב"א שם.

32. וראה עוד ברד"ל שם שציין למקורות נוספים.